

Янковська Ж.О.

Відображення національної ідеї у літературно-художній спадщині П.Куліша

Національна ідея за часів сталінсько-брежнєвського тоталітаризму постійно зазнавала переслідувань, гонінь прихильників "інтернаціональної" ідеї єднання народу. Тому у книзі фольклорно-етнографічного літописання маємо чимало "вирізаних" історією сторінок, багато з яких уже, на жаль, не відновити. Варто зазначити, що це стосується не лише сучасності, а й діячів минулого століття, які намагалися зберегти безцінні скарби свого народу, його культуру, його творчість.

Тавро українського націоналіста тривалий час було на творчому доробку українського письменника першої половини XIX ст., сучасника Т.Г.Шевченка Пантелеймона Куліша. Аналізуючи його твори зараз, можна сказати, що вони були глибоко національними, але не мали якогось негативного націоналістичного спрямування, яким означувалося це поняття в останні десятиріччя. Для Куліша в той час це був спосіб захисту своєї національної приналежності та самобутності нації взагалі, коли над нею нависла загроза. В основному через такого роду звинувачення з 20-х по 80-ті роки твори письменника фактично не публікувалися і не досліджувалися. Тому до сьогодні маємо у дослідженні творчого доробку П.Куліша ще дуже багато "білих плям", цілі пласти невивченого матеріалу, велику кількість неопублікованих сторінок. Підтвердження цього - найповніше видання творів П.Куліша в шести томах (Львів, 1908-1910), незакінчене п'ятитомне видання цих же років у Києві (а планувався 20-томник) та п'ятитомне видання творів П.Куліша Богданом Лепким у Берліні (1922-1923). У 20-ті роки в Києві готувалося 25-томне видання творів письменника, з якого вийшли лише три томи: 1-й, 3-й і 6-й. З того часу до кінця 80-х років маємо фактично інформаційний вакуум навколо особистості та творчості П.Куліша. За останні роки вийшли лише два двотомні видання 1989-го і 1994-го років з передмовами відповідно М.Жулинського та Є.Нахліка. Взагалі ж обсяг його творчої спадщини сягає близько 50-ти томів.

Життєвий шлях письменника був багатим на творчість, події, зустрічі. Народився П.Куліш 8 серпня 1819 року на Сумщині в сім'ї дрібного поміщика. Після закінчення навчання він працював учителем в Луцьку, Рівному, Києві. П.Куліш брав участь у роботі Кирило-Мефодіївського братства, за що був

заарештований і висланий за межі України. Він автор численних творів з літератури, історії, етнографії. Його філософські погляди відомі під назвою "хутірська філософія". У 1856-1857-му роках він видав двотомний збірник фольклорно-етнографічних матеріалів під назвою "Записки о Южной Руси", яким надзвичайно гордився; ним написано перший український історичний роман "Чорна рада, хроніка 1663 року", в якому прослідковуємо відображення традицій козацького літописання; варто згадати і його повість "Михайло Чарнишенко, або Малоросія вісімдесят років тому", ідилію "Орися", цілу низку оповідань, поему "Україна", збірки віршів, численні переклади на українську мову та переспіви творів Байрона, Гейне, Міцкевича, Пушкіна, Шекспіра; широко відомий переклад письменником Біблії, переклади та переспіви із Псалтиря, листи (як монологічний жанр послання), літературно-критичні статті та рецензії, український буквар "Грамматика" тощо. Побувавши в різних куточках України, П.Куліш знаходить заспокоєння душі, моральний захисток та творче натхнення на хуторі Мотронівка, який він назвав пізніше на честь своєї дружини Олександри Білозерської (літературний псевдонім Ганна Барвінок) Ганнина Пустинь. Тут у 1897-му році він і закінчив свій життєвий шлях.

Творчі та ідейні шукання П.Куліша протягом життя були далеко нерівномірними, а часто й суперечливими, що відповідало тому складному історичному часу, в який він жив. Але кредо своєї творчості, порятунком у нелегких випробуваннях долі мислитель знаходив у творчості свого народу, яка була для нього взірцем майстерності, джерелом натхнення. Над чим би не працював письменник у той складний для України час, коли все національне обмежувалося і знищувалося, погляд його повсякчас був заглиблений у народне слово, звичаї, обряди, культуру.

Фольклористична діяльність письменника була досить помітною на тлі фольклорно-культурологічного процесу першої половини XIX ст. І не тільки виданням двотомного збірника фольклорно-етнографічних записів з коментарями "Записки о Южной Руси", а й літературно-художніми творами, для яких фольклор став основою як за використанням сюжетних мотивів, так і структурологічно, а не лише формально введеними в сюжет ілюстраціями. Слід відзначити вміння автора не тільки фіксувати духовні скарби народу, але і застосовувати їх в своїй оригінальній творчості. Тому один із дослідників доробку П.Куліша Є.Нахлік зазначає: "Куліш - це полум'яний патріот

України, несхитний борець за збереження і розвиток самобутності українського народу, його прадідівських звичаїв і традицій, за нове красне письменство, що найглибше закорінене у фольклорному ґрунті(1).

Свідченням патріотичного кредо письменника, виданням, де зосереджена основна маса /хоч і не всі/ фольклорно-етнографічних матеріалів, зібраних та укладених П.Кулішем, стала згадана вище збірка "Записки о Южной Руси", в якій подано етнографічні деталі, описано індивідуально-розповідальний стиль інформаторів та носіїв фольклору, зафіксовано різні жанри народної творчості. Ця книга свого часу викликала неоднозначні відгуки як на Україні, так і за її межами. Але значення її важко переоцінити. Як пише сам автор, "я предпринял в неопределённом количестве томов издать "Записки о Южной Руси", в которых бы каждый просвещённый русский человек имел энциклопедию разнообразных сведений о народе, говорящем языком южнорусским. Эти сведения собраны как мною самим, так и другими лицами. Первый том этих записок занят преимущественно историческими воспоминаниями малороссийского и южнорусского народа, которые представлены в том виде, в каком они передаются из уст в уста, от поколения в поколение и снабжены необходимыми пояснениями"(2). У 1857-1858 роках багатьма рецензіями відгукнулися на "Записки о Южной Руси" майже всі літературно-критичні та громадсько-політичні журнали. Зокрема, досить ґрунтовною була рецензія М.Костомарова, надрукована в "Отечественних записках" №6 за 1857 рік. Він пише, що багатство творів української поезії не є новиною в той час, але "книга г.Кулиша является как бы для того, чтобы показать, что богатство народных памятников ещё не исчерпано"(3). Критик також відзначає "особые достоинства" Кулішевої збірки: "...Наступила потребность знать и изображать свою народность основательно, со всеми её изгибами. Никто с такою безукоризненностью не удовлетворяет этой потребности в научном смысле, как г.Кулиш в своих легендах, преданиях и поверьях, записанных им со слов народа... Г.Кулиш передаёт нам народную речь о прошедшей жизни народа без примеси личного соучастия"(4).

П.Куліш належав до письменників, для яких фольклор, життя народу були постійним джерелом творчості, джерелом пізнання його історії. Тому в поезії, у великій та малій прозі письменника спостерігаємо художню трансформацію фольклорної свідомості, відображення народних стереотипів, поглядів,

світогляду. Скажемо, у романі-хроніці "Чорна рада" часто простежуються в епізодах мотиви народних дум, переказів, легенд, особливо у зображенні січовиків. Наприклад, риси характеру курінного отамана Кирила Тура запозичені з народного уявлення про козака Мамаю. А прообразом молодого Шраменка є народнописаний образ лицаря-козака. Бачимо і пряме використання автором народних дум, історичних пісень, інших жанрів фольклору, живої народної мови. Історичний роман "Чорна рада" П.Куліша - не просто твір нового типу, який будується на достовірних свідченнях архівних матеріалів, "козацьких" літописів. Письменник у цьому творі досяг максимальної точності не лише у викладі історичних фактів, але й так само детально виписав національно-культурну обстановку на Україні періоду Руїни, постійно зупиняючись на описах картин матеріальної та духовної культури народу. Цінність роману полягає ще й у тому, що він був написаний і надрукований українською мовою, а це на той час було завданням надзвичайно складним. Але завдяки цьому вдалось зберегти національний колорит епохи, передати психологію народу, його неповторний характер, самобутню культуру.

Фольклорний матеріал представлений у романі П.Куліша надзвичайно широко, багатопланово, сприймається природно, стосується різних сфер людської життєдіяльності та різних верств і станів населення.

У творі змальовано глибоко народні образи. І це не лише названі вище Кирило Тур та Петро Шраменко. Це полковник Шрам, в образі якого бачимо відображення ідейних поглядів самого Куліша. Це і Черевань з родиною. Але з особливою симпатією та теплом зображено у творі сліпого співця-бандуриста. Образ "Божого чоловіка" уособлює в собі мудрість народу, моральну чистоту, духовну досконалість, добро, здатність на самопожертву заради іншого: "Звався Божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усілякі болісті і замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами, а, може, і своїми піснями"(5). "Божого чоловіка" змальовано у романі з врахуванням народного, дещо містичного бачення і ставлення до таких людей.

Пісні кобзарів - особлива сторінка культури та історії українського народу. Вони заворожували, чарували, западали глибоко в душу. В образах кобзарів та їх феноменальних

неповторних творах автор бачить ментальнісну сутність, національне самовираження, які потрібно збагнути спершу душею, а тоді вже розумом, аби зрозуміти. Тому в романі П.Куліш пише, що "в його (кобзаря) пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За теє-то за все поважали його козаки, як батька; і хоть би, здається, попросив у кого остатню свитину з плечей на викуп невольника, то й ту б йому оддав усякий.... Співаючи пісню, од серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить"(6). Сліпий кобзар виступає у творі провідником християнської моралі, є своєрідним посередником між Богом і людьми. Усвідомлюючи суєту земного буття, примарність політичних перипетій, він прагне звеличити людську душу, вбачає щастя людини в її праведності. Це для нього найголовніше, тому й нічого не значать в його прагненнях ні гетьманство, ні багатство, ні слава. В розмові з Петром Шраменком кобзар зауважує: "... а праведному чоловікові якої треба в світі награди? Гетьманство, багатство або верх над ворогом? Діти тільки ганяються за такими цяцьками, а хто хоть раз заглянув через край світу, той іншого блага бажає... Немає, кажеш, награди! За що награди? За те, що в мене душа лучча од моїх ближніх? А се ж хіба мала милость Господня? Мала милость, що моя душа сміє і зможе таке, що іншому й не присниться?.. Інший іще скаже, що такий чоловік, як твій панотець, уганяє за славою! Слави треба мирові, а не тому, хто славен. Мир нехай навчається добру, слухаючи, як оддавали жизнь за людське благо; а славному слава у Бога!"(7).

У "Чорній раді" досить широко відтворено національно-фольклорні традиції Запорізької Січі, козацтва взагалі, що є невід'ємною частиною культури українського народу. Детально описано автором влаштування побуту козаків, їх одяг, їжа, традиції, звичаї, характерництво, лицарство, побратимство... Надзвичайно цікаво змальовано звичай карати реєстрових козаків киями за стосунки з жінками

та звичай прощання козака із світом, коли козак, зачувши, що його покидають сили, ішов у ченці. На прикладі Кирила Тура та Богдана Чорногора дізнаємося про високогуманний звичай побратимства на Запорозжжі, який у видозміненому вигляді подекуди живе в народі і до сьогодні.

На сторінках роману П.Куліша знайшли своє відображення й інші фольклорні традиції народу, його звичаї, обряди, світобачення та світосприйняття, вірування. Це, наприклад, опис обряду родин-хрестин у Тараса Сурмача, обряд заручин. Автор показує силу та життєвість цих звичаїв у той час.

Особливо наближеною до народної творчості є й мала проза письменника, зокрема його оповідання, написані українською мовою, хоч вони дуже різні за своїми жанровими відтінками. Наприклад, твори "Орися" та "Дівоче серце" ще сам автор назвав ідиліями; романтичне оповідання "Гордовита пара" за змістом можна визначити як оповідання-баладу; морально-повчальний характер мають оповідання "Потомки українського гайдамацтва" та "Про злодія у селі Гаківниці"; анекдотичний сюжет у творах "Сіра кобила" та "Очаківська біда"; історичного спрямування оповідання "Січові гості" та "Мартин Гак". За структурою усі вони мають форму народної розповіді чи народного оповідання, і автор іноді у підзаголовку це відмічає. Скажемо, оповідання "Гордовита пара" має ще назву "Бабусине оповідання", "Січові гості" - "Споминки старого діда", а в історичному оповіданні "Мартин Гак" у першому ж реченні зауважено: "...розказує, було, молодим людям прадід мій..."

Фольклорна основа творів П.Куліша ніяк не применшує їх цінності. Автор досконало знає фольклор і так само досконало володіє його засобами. Своім першочерговим завданням як літератора письменник вважав художнє відтворення національного духу, правдиве зображення національного характеру й етнографічно-побутових особливостей народу. І найвищим прикладом цього Пантелеймон Куліш бачить народну творчість.

Література:

(1) Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. // Пантелеймон Куліш. Твори в двох томах. Т.1. - К., 1994. - С.5.

(2) Куліш П. Записки о Южной Руси. Т.1. - К., 1994. - С.7.

(3) Костомаров М. Записки о Южной Руси. Издал П.Кулиш. Т.1. 1856 года // Отечественные записки, 1857, Т.СХІІ, №6. - С.44.

(4) Там же. - С.44.

(5) Куліш П. Твори у двох томах. Т.2. - К., 1989. - С.12.

(6) Там же. - С.12.

(7) Там же. - С.153.